

Paulina Baranowska
Uniwersytet Warszawski

PATRIARCHAT NA ZAKRĘCIE — KOBIETA I MĘŻCZYZNA
W ROSJI NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU
(OPOWIADANIE MAKSYMA GORKIEGO *URLÓP*)

Badacze twórczości Maksyma Gorkiego choć zwracają uwagę na bogactwo tematów, które poruszał, rzadko kiedy poddają oglądowi obrazy kobiet w jego utworach. Celem niniejszego artykułu jest rozpatrzenie z perspektywy teorii feministycznych, a także badań semiologicznych Jurija Łotmana sposobu konstruowania postaci kobiety przez Gorkiego na przykładzie opowiadania *Urlop*, które powstało w 1896 roku, a więc w czasie, kiedy „kwestia kobieca” była już w Rosji przedmiotem publicznej dyskusji¹.

Według Jurija Łotmana koniecznymi elementami fabuły są: „1) pewne pole semantyczne podzielone na dwa wzajemnie dopełniające się podzbiory; 2) granica między tymi podzbiorami, która w zwykłych warunkach jest nieprzekraczalna, jednakże w danym przypadku (tekst fabularny mówi zawsze o danym przypadku) okazuje się przekraczalna dla działającego bohatera; 3) działający bohater”². Postać działająca (aktywna), w przeciwieństwie do postaci klasyfikacyjnej (biernej), przewycięża granicę, wkraczając na semantyczne „antypole”³. „Aby ruch został zatrzymany, musi ona złąć się z nim, przekształcić się z postaci ruchomej w nieruchomą. Jeśli to nie zachodzi — fabuła jest nie zakończona i ruch trwa dalej”⁴.

Granica w analizowanym opowiadaniu Maksyma Gorkiego jest początek urlopu Piotra Iwanowicza Sazonowa. Po dziewięciu latach pracy bohater bierze urlop i zostaje w domu. Tym samym narusza ustalony porządek — przenosi się z pola semantycznego pracy do pola semantycznego domu

---

¹ E. Komisaruk: *Od milczenia do zamilknięcia. Rosyjska proza kobieca na początku XX wieku. Wybrane aspekty*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009, s. 7.

² J. Łotman: *Struktura tekstu artystycznego*. Przeł. A. Tanalska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1984, s. 342.

³ Tamże, s. 343.

⁴ Tamże, s. 343.

rodzinnego. Jego ustalone, codzienne obowiązki i przyzwyczajenia zostały zaburzone: «Пётр Иванович проснулся, вздохнул и тревожно протянул руку к часам, висевшим на стене, в головах у него. Но в следующий момент рука его лениво упала на постель и на лице явилась довольная улыбка, довольная и даже несколько саркастическая»⁵. Jest w tych słowach doza lekceważenia, z jakim bohater odnosi się do tej sfery życia.

W wydanym w Rosji pod koniec XIX wieku poradniku o racjonalnym prowadzeniu domu, Maria Redlin pisała:

If man is successful in business or in intellectual affairs, then this is because a wife has contributed, quietly and unnoticeably, to this in her role as manager of the house; for her sphere, her house, is the place where he may draw the necessary cheerfulness and energy of spirit and the thought⁶.

Domeną kobiety jest gospodarstwo domowe i tylko tam powinna się spełniać. Przy czym na tyle dyskretnie, by nie obarczać kłopotami pana domu. Tak postrzegano rolę kobiety, tego oczekuje od żony bohater opowiadania *Urlop*: «Нужно, чтоб в доме было чисто и уютно, ибо дом есть место отдыха для труженика-мужа, утомляемого ежедневной работой на семью и... и т.д.» (s. 446).

Piotr Iwanowicz żył według ściśle ustalonego porządku, w którym dom bynajmniej nie był najważniejszy:

В сущности, он совсем не знает, как идут тут дела и какой царит порядок. Ему некогда заниматься этим — с девяти часов до трёх он в правлении, в четыре часа обед, после обеда часика два отдыха, в пять чай, от шести до девяти вечерние занятия, в девять к кому-нибудь на винт — так прожито целые девять лет (s. 446).

Mikrokosmos domu Saznowów jest odbiciem patriarchalnego społeczeństwa, a główny bohater wyraża panujące w nim poglądy na temat ról zdeterminowanych płcią człowieka. Piotr Iwanowicz poświęca się pracy, a jego żona Warwara Wasiliewna ma zająć się domem, tak, by on, mężczyzna, nie musiał się o nic poza pracą i przyjemnościami troszczyć. Dotychczas tak

⁵ М. Горький: *Свободные дни*. W: tegoż: *Собрание сочинений в тридцати томах*. Том 2. *Рассказы, стихи 1895–1896*. Москва: Государственное Издательство Художественной Литературы 1949, s. 445. Dalej cytuję według tego wydania, numer strony podaję w nawiasie.

⁶ М. Redlin: *Дом и хозяйство. Руководство к рациональному ведению домашнего хозяйства в городе и в деревне*. Cyt. za: С. Kelly: *Manners for the „Men’saja brat’ja”*: *Natalija Nordman and Late Imperial Advice Literature*. W: *Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej u schyłku stulecia*. Red. G. Ritz, Ch. Binswanger, C. Scheide. Kraków: Wydawnictwo Uniwersita 2000, s. 195.

było, jednak bohater tym razem zostaje w domu, czyli wkracza w nieznaną sobie dotąd domenę. I tu od pierwszej chwili dostrzega zaniedbania: na oknie stoją przedmioty, «роль которых заключалась совсем не в том, чтоб служить украшением подоконников» (s. 445; butelka z benzyną, brudny miedziany lichtarz, pudełka, szkielet dzieciennego konika, fiszbin). Wszystko to są przedmioty codziennego użytku i bohatera drażni, że, gdy stoją na oknie, mogą je zobaczyć przechodnie. A zatem sfera domowa to przestrzeń zamknięta, nic nie ma prawa wydostać się na zewnątrz, stać się obiektem obserwacji przez obcych. Żona winna dbać o dom niepostrzeżenie dla ludzi, czyli mężczyzn. Piotr Iwanowicz jest poirytowany, że tym razem zauważył to, co się dzieje w domowej przestrzeni.

W kuchni zagaduje go kucharka, chce zdać relację z bójki jego syna z sąsiadem, ale bohater oschle jej przerywa. Kobieta się obraża.

Następnie bohater spotyka swoje dzieci i po raz kolejny doznaje zawodu. Dzieci, które nie znają ojca, widują go bowiem tylko rankami w święta, nie wiedzą, jak się zachować w obecności tego obcego człowieka: «дети видели его по утрам только в праздники, и вот поэтому Коля не считал себя обязанным поздравлять отца с добрым утром и в будни» (s. 447). Piotr Iwanowicz stara się wszcząć z synem rozmowę na temat bójki, ale dziecko — nie wiedząc jak z nim rozmawiać — postanawia się rozpłakać, by uniknąć wypytywań. Płaczący Kola wprawia z kolei w irytację Warwarę Wasiliewnę: ma ona pretensje do męża, że ten wtrąca się w nie swoje sprawy. Doprowadza to do awantury między małżonkami. Znamienne jest, że nic sobie nie wyjaśniają, nie używają żadnych argumentów, w ich wymianie zdań pojawiają się tylko niedopowiedzenia świadczące o wzajemnym żalu. W gruncie rzeczy Piotr Iwanowicz nawet nie wie, o co się kłóć. Widzi, że żona ma zły humor, zarzuca mu, że „wstał z łóżka lewą nogą”, ale nie rozumie, co jest tego przyczyną. Małżeństwo Sazonowów żyje obok siebie, ale nie razem, ich sfery życia stykają się, ale nie krzyżują. Mężczyzna i kobieta działają w dwóch różnych sferach — w sferze domu i sferze pozadomowej. Kobieta nie ma prawa wtrącać się do spraw mężczyzny, ale i mężczyzna nie interesuje się jedyną domeną kobiety — domem. Poprzez swój urlop łamie ten porządek, przekracza granicę, a to pociąga za sobą starcie z żoną. Jak się okazuje, mężczyzna może przekroczyć granicę sfery domowej, natomiast kobieta nie ma takiego prawa. To kolejny dowód uprzywilejowania mężczyzn.

Rozzålona Warwara Wasiliewna wybuchła gniewem:

— Хорошо! — воскликнула она. — Хорошо! — Обратив к нему лицо с оскаленными зубами, она измеряла его фигуру враждебным взглядом. — Рассуди сам... Как я живу? Ты думал об этом? да? Нет, конечно. О жёнах не думают...

Они возьмётся всю свою жизнь с няньками, с кухарками, с больными детьми, всю жизнь! Их компания — их прислуга. Я вот и живу так. Я девять лет молчала... всё смотрела, что же будет дальше? Я убила здоровье. Истрепала нервы... Скажи мне, это ради чего же всё? Ради того, чтоб был вовремя готов тебе обед... чтоб тебе жилось спокойно... всё для тебя... всё ради тебя... а я? а я? Я последний год много думала... зачем же я жила и какое же удовольствие от такой жизни? Я изжилась... стала больна... стара и некрасива — ради чего? Детей? А что я... что я могу сделать для них? Они меня не слушают, тебя никогда нет дома, а когда ты дома, ты спишь или составляешь винт... Ты совсем как чужой всем... ты хозяин... а я твоя служанка, да? Ну, так я не хочу этого! (s. 455)

Kobieta zdaje sobie sprawę, że życie, jakie wiodą, jest jałowe. Nie ma ona żadnych praw. Wszystko poświęca dla obcego mężczyzny, który nawet nie udaje, że to docenia — to przecież jej obowiązek. Musi wychowywać dzieci, ale paradoksalnie, nie posiadając żadnych możliwości poza domem, nie może, gdy już są starsze, w niczym im pomóc. Stają się dorosłe, wkrótce będą gotowe wkroczyć w świat, do którego ona nigdy nie będzie miała dostępu. Kobieta pełni rolę służącej mężczyzny; podkreśla to fakt, że bohaterka opowiadania obraca się wyłącznie w towarzystwie służby.

Piotr Iwanowicz nie widzi potrzeby zmian. Żyje bezrefleksyjnie, jest zbyt leniwy. Choć w przeciwieństwie do żony mógłby spełnić się w życiu, nie robi tego. Taki stan rzeczy jest równie toksyczny dla mężczyzny, jak i kobiety. Patriarchat to ślepy zaułek. Żaden z małżonków nie widzi z niego wyjścia:

Чего она, в самом деле, хочет? Ей дурно живётся, это знает каждый фибр её существа, она утомлена возней с детьми и хозяйством, и ей очень хотелось бы пожить как-нибудь иначе, отдохнуть, отдышаться от этих затхлых буден, от однообразных и скучных дней её существования. Но, мечтая об этом, она никогда не рисовала себе иного положения реально и практически. Как, собственно говоря, можно бы жить иначе? Ближе к мужу и дальше от развращающих душу дрызг? Какие ещё формы может принять жизнь женщины? Она не знала этого. К тем богачкам, что разъезжают по улицам в колясках, бросив детей на руки бонн, — она относилась презрительно, считая их ветреницами и ставя себя выше их. А какая ещё есть жизнь у женщины? Этого она не могла представить себе и не представляла ни раньше, ни теперь (s. 456).

Warwara Wasiliewna wie, że jej życie jest złe, ale nie wie, co robić, by stało się lepsze. Awantura skłania do refleksji także jej męża. Zastanawia się on, być może po raz pierwszy, nad własnym życiem: «Внезапно Петра Ивановича поразила одна странная мысль. Он всё устраивался, устраивал жизнь, а... жил ли он?» (s. 458). Ukazana jest tu, typowa dla utworów Gorkiego z wczesnego okresu jego twórczości, niechęć do pracy,

jej bezmyślność, degradujący wpływ na człowieka (wyrażone w takich utworach, jak *Czelkasz, Stadło Orłowów*)⁷:

А однако это странно устроено... Жить — для чего? Чтобы работать... Работать для чего? Чтобы жить... Получается нечто совершенно правильное.

Но это нечто хотя и было совершенно правильно, однако Пётр Иванович почувствовал, что от этой правильности веет холодом и тоской, тяжёлой, гнетущей душу тоской. И, потом, был как будто бы какой-то просмотр с его стороны, он чувствовал, что что-то из его души он не пустил в дело, чем-то не воспользовался, заморил в себе или незаметно для себя понемножку и без толку растратил, растерял некоторое ценное, живое и светлое чувство (s. 458).

W cytacie tym zawarta jest krytyka porządku społecznego, które wyznacza takie role kobiecie i mężczyźnie, a zarazem krytyka drobnomieszczaństwa, które bezmyślnie przyjmuje te role, nie kieruje się żadnymi ideami, żyje bezrefleksyjnie i konformistycznie, chce tylko się „dorobić”, „urządzić”.

Konflikt między bohaterami pozostaje nierozstrzygnięty, sytuacja pozornie się nie zmienia. Pozornie, ponieważ wzajemne, teraz już dla obu stron zrozumiałe zarzuty zostały w końcu nazwane. Życie bohatera nie wraca do normy, nie zespolił się on z „antypolem”, na które wkroczył, konflikt nie został rozstrzygnięty. Coś się jednak zmieniło, nie ma już powrotu do takiego życia, jakie bohaterowie wiedli dotąd. Według Łotmana tekst artystyczny pozostaje w relacji podwójnego podobieństwa — do określonego fragmentu rzeczywistości i zarazem do całego uniwersum⁸. Burza w domu Piotra Iwanowicza odzwierciedla przełom w mentalności społecznej, podważa bowiem tradycyjny podział ról kobiet i mężczyzn.

W opowiadaniu *Urlop* Maksym Gorki poddaje krytyce panujący ład społeczny, w szczególności jałową vegetację i duchową pustkę patriarchalnego społeczeństwa mieszczańskiego. Bohaterka wypowiada się w imieniu wszystkich kobiet. Jednak zwraca uwagę sposób kreowania przez Gorkiego postaci kobiety. Pisarz rysuje ją tak, jak na progu XX wieku postrzegano kobiety, które nie godzą się na narzuconą im rolę — jest histeryczką, a „jedynym językiem, w którym może wypowiedzieć własną kobiecość, jest histeria jako zdegradowany język kobiety-niewolnika”⁹. „Histeria wpisywana była w kategorię ‘ułomnego’ kobiecego bytu, ujawniając mę-

⁷ Problem bezsensownej, degenerującej i upodlającej człowieka pracy, tęsknoty za czymś nieznanym, jest charakterystyczny dla wczesnej twórczości Maksyma Gorkiego. Później pisarz, przyjmując idee socjalistyczne, zmienił swoje podejście do tego zagadnienia. Sens pracy zaczął upatrywać w budowie lepszego społeczeństwa, a także lepszego człowieka (np. w powieści *Matka* z 1906 roku).

⁸ J. Łotman: *Struktura tekstu artystycznego...*, s. 355.

⁹ P. Dybel: *Zagadka „drugiej płci”. Spory wokół różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie*. Cyt. za.: E. Komisaruk: *Od milczenia do zamknięcia...*, s. 45.

skie fantazmaty na temat wizerunku ‘drugiej płci’¹⁰. Histeria uchodziła za chorobę kobiecą, na co wskazuje już sama jej nazwa (łac. *histeria*, gr. *hystéra*) oznaczająca macicę¹¹.

Tylko w początkowej formule postaci¹² Warwara Wasiliewna nie jest histeryczką. Pojawia się tu znikąd, jako pani domu i obrończyni dzieci, czyli występuje w roli, jaką wyznaczono kobietom: «Он [Коля] так и сделал, опрометью бросившись вон из столовой, но наткнулся в дверях на мать, уцепился за её платье и, кутая им свою голову, кричал благим матом» (s. 448). Po krótkiej wymianie zdań, w której broni syna, a tym samym nieprzekraczalności granicy sfery domowej, w którą Piotr Iwanowicz wtargnął, żona wychodzi z pokoju. Znika niczym duch, symbol patriarchalnego porządku, ale w kolejnej scenie zjawia się znowu. Bohater rozmawia z synem, żony nie ma w pokoju, ale ona wszystko słyszy i wtrąca się nagle do rozmowy, choć znajduje się jeszcze w pokoju sąsiednim. Jest poirytowana. Teraz widzimy kobietę, świadomą swej niższej pozycji w androcentrycznym świecie i buntującą się przeciwko temu. Jest teraz pokazana zgodnie z wyobrażeniem ówczesnego społeczeństwa o kobietach, które nie chcą pełnić swoich tradycyjnych ról — jako histeryczka, osoba niemal chora psychicznie: „W osądzie opinii musiała zostać ‘szaloną’ gdyż prowokacyjne przekroczenie normy, przede wszystkim rodzinnej, zwłaszcza przez kobietę, zawsze narażało na takie traktowanie”¹³.

Gorki porusza w tym opowiadaniu istotny, aktualny w jego czasach problem emancypacji kobiet. Pokazuje rodzinę, w której nie sprawdza się dotychczasowy podział ról. Na skutek takiego stylu życia bohater popada w apatię, a bohaterka czuje się nieszczęśliwa, zmęczona, nerwowa. Jednak w kreowaniu postaci tej kobiety (podobnie jak innych) Gorki nie potrafi wyjść poza dyskurs systemu patriarchalnego¹⁴. Przedstawia kobietę zgodnie ze stereotypami, męskimi wyobrażeniami. Nie proponuje żadnego rozwią-

¹⁰ Tamże, s. 45.

¹¹ Feministki zaproponowały własną interpretację hysterii: „Feministyczny dyskurs opowiada o histeryczce innej niż ta, którą poznaliśmy w klinice. Jest ona wytworem kultury i zarazem żywym przeciwko niej protestem. To zbuntowana córka patriarchy. Cierpi z powodu izolacji, jałowości życia. Jest niekiedy ofiarą ubóstwa seksualnej eksploatacji. Histeryczny atak to moment, w którym rozrywa ona kostium, metaforycznie odblokowuje ciało i uwalnia ‘zasznurowaną’ mowę. Już nie kontestuje swej opresji, wypowiada bunt przeciw narzuconej jej wizji ‘kobiecości’. ‘Wyje’, aby zerwać z nakazem milczenia, stawia opór, aby zaprzeczyć iluzji, że jest z ‘natury’ uległa, niesubordynowane gesty są ironią wobec normy narzucającej płynność łabędzia. Swoim zachowaniem gorszy”. K. Kłosińska: *Feministyczna krytyka literacka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2010, s. 553.

¹² Pojęcia tego używam za Lidią Ginzburg: Л. Гинзбург: *О литературном герое*. Ленинград: Издательство Советский писатель 1979, s. 17.

¹³ M. Janion: *Kobieta i duch inności*. Warszawa: Wydawnictwo Sic! 1996, s. 73.

¹⁴ Jest to jednak zarzut, jaki stawiano również kobietom-pisarzkom.

zania, pozostawia swoich bohaterów „na urlopie” — oboje przekraczają granicę pola semantycznego, wkraczają na „antypole” i w tym miejscu narracja się urywa. W przypadku bohaterki nie jest to jeszcze działanie, jej aktywność ogranicza się do słów. Fizyczne przekroczenie granicy sfery domowej pozostawia narrator co najwyżej przyszłości, ponieważ na razie nie jest gotów zaproponować żadnej nowej roli, jaką mogłaby pełnić kobieta w świecie patriarchalnym. Jednak opowiadanie to sygnalizuje, że tak jak jest, dłużej już być nie może, że coś musi się zmienić. Gorki napisał je w czasach, kiedy kobiety domagały się praw wyborczych i dostępu do edukacji, tworzyły stowarzyszenia walczące o prawa kobiet¹⁵. Opowiadanie *Urlop* jest reakcją na ruch emancypacyjny, który rozpoczął się pod koniec XIX wieku w społeczeństwie rosyjskim oraz uświadomieniem temu społeczeństwu konieczności zmian.

Паулина Барановска

ПАТРИАРХАТ НА ПОВОРОТЕ — ЖЕНЩИНА И МУЖЧИНА В РОССИИ
НА РУБЕЖЕ XIX И XX ВВ.
(РАССКАЗ МАКСИМА ГОРЬКОГО *СВОБОДНЫЕ ДНИ*)

Резюме

Статья содержит анализ рассказа Максима Горького *Свободные дни* с точки зрения феминистской литературной критики, а также семиотических исследований Юрия Лотмана. Рубеж XIX/XX вв. — это время, когда все громче звучали голоса женщин, борющихся за свои права. Эта злободневная тема появляется и в рассказе Горького *Свободные дни*. На примере супругов Сазоновых (он чиновник, а она занимается домом) писатель показывает, что патриархальные нравы делают женщин бесправными, обреченными лишь на пребывание в кругу домашних и семейных, часто мелочных забот, что явно анахронично. Также жизнь мужчины из-за этого потеряла смысл — он выходит из дома утром и возвращается вечером, и не видит происходящих в жене изменений. Только оказавшись в отпуске, Сазонов замечает, что его супруга несчастна и ожидает чего-то больше от жизни. Петр Иванович не умеет, однако, справиться с возникшей ситуацией, что ведет к ссоре между супругами. Также женщина еще не слишком ясно отдает себе отчет, как именно должна поменяться их жизнь. Автор оставляет нас без ответа на этот вопрос.

¹⁵ Por. E. Komisaruk: *Od milczenia do zamilknięcia...*, s. 7–9.

Paulina Baranowska

PATRIARCHATE ON THE CUSP — A WOMAN AND A MAN IN RUSSIA
ON THE TURN OF THE 19TH CENTURY
(MAXIM GORKY'S SHORT STORY *SVOBODNYE DNI*)

Summary

This article concerns analysis of the Maxim Gorky's short story *Svobodnye dni* from the point of view of feminist literary criticism and Juri Lotman's semiotic studies. The turn of the 19th century is a time when women were fighting for their rights. This current subject occurred in the short story *Svobodnye dni*. The author, on the example of Sazonov's marriage (he is a clerk, she is a housewife), shows that patriarchal morality caused that women have no rights and power. Also the life of men became vacuous. The hero of the short story do not notice that his wife is unhappy, that she wants something more from life, till he is on leave. He cannot face this situation, what leads him to quarrel with his wife. She also does not know which way the changes should go. The author does not give an answer on this question.